

## رابطه و نسبت امر به معروف و نهی از منکر و توسعه فرهنگی

اشرف آدینه<sup>۱</sup>

### چکیده

نوشتار حاضر به بررسی رابطه و نسبت امر به معروف و نهی از منکر با توسعه فرهنگی می‌پردازد. این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است و داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز آن به روش کتابخانه‌ای و اسنادی جمع‌آوری شده است. هدف اصلی پژوهش، تبیین نقش و جایگاه امر به معروف و نهی از منکر به عنوان دو فریضه دینی در فرآیند توسعه فرهنگی جامعه و تحلیل نسبت دوسویه میان آن‌هاست. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که امر به معروف و نهی از منکر، در صورتی که به شکل درست، هدفمند، متعادل و با بهره‌گیری از شیوه‌های مناسب فرهنگی، آموزشی و اجتماعی اجرا شوند، می‌توانند به عنوان محرکی قوی و اثرگذار در جهت تقویت توسعه فرهنگی عمل کنند. این فریضه‌ها با تکیه بر تقویت ارزش‌های انسانی، اخلاقی و دینی، ارتقاء رفتارهای مسئولانه و مشارکت فعالانه شهروندان، به رشد و تعالی فرهنگ جامعه کمک می‌کنند. همچنین، پژوهش نشان می‌دهد که امر به معروف و نهی از منکر، ضمن پیوند عمیق با گفتمان فرهنگی و اخلاقی معاصر، می‌توانند نقش بازدارنده‌ای در برابر انحرافات فرهنگی و آسیب‌های اجتماعی داشته باشند و از این طریق زمینه‌ساز فرهنگی پیشرو، پویا و مبتنی بر هویت دینی و ملی باشند. از سوی دیگر، توسعه فرهنگی سالم و متوازن نیز زمینه اجرای مؤثر این دو فریضه را فراهم می‌آورد و تعامل سازنده‌ای میان این دو حوزه ایجاد می‌کند. در نهایت، تحقیق تأکید می‌کند که برای بهره‌مندی بهینه از ظرفیت امر به معروف و نهی از منکر در توسعه فرهنگی، لازم است این فریضه‌ها با رویکردی مدنی، احترام‌آمیز و آگاهانه نهادینه شوند و در چارچوب حقوق شهروندی و ارزش‌های انسانی قرار گیرند. این امر می‌تواند به تقویت انسجام اجتماعی، ارتقای سلامت فرهنگی و تحقق توسعه پایدار فرهنگی در جامعه منجر شود.

**کلمات کلیدی:** امر به معروف، نهی از منکر، توسعه فرهنگی، قرآن کریم، جامعه اسلامی

### مقدمه

فرهنگ، روح جامعه و زیربنای تمدن است. هرگونه پیشرفت اجتماعی و اقتصادی بدون پشتوانه فرهنگی، سطحی و ناپایدار خواهد بود. در منطق قرآن، توسعه فرهنگی تنها با رشد ارزش‌های الهی، اخلاقی و انسانی معنا پیدا می‌کند. در این میان، «امر به معروف و نهی از منکر» به عنوان یک نظام نظارتی و تربیتی درون‌زا، بستر اصلاح فرهنگی و اجتماعی را فراهم می‌سازد. این دو

<sup>۱</sup> طلبه سطح ۲ مدرسه نجمیه (سلام الله علیها) استان لرستان شهرستان ازنا

اصل، وجدان جمعی جامعه اسلامی را بیدار نگه داشته و از انحراف فرهنگی جلوگیری می‌کند. امر به معروف و نهی از منکر، به عنوان یکی از بنیادی‌ترین آموزه‌های اجتماعی و اخلاقی اسلام، نقشی محوری در شکل‌گیری و گسترش فرهنگ دینی و انسانی دارد. توسعه فرهنگی، به معنای ارتقای سطح آگاهی، اخلاق، ارزش‌ها و سبک زندگی جامعه در راستای کرامت انسانی و معنویت است. در قرآن کریم، این دو فریضه نه تنها ابزار اصلاح فردی و اجتماعی معرفی شده‌اند، بلکه سازوکار اصلی پویایی فرهنگی جامعه اسلامی نیز محسوب می‌شوند. این پژوهش با رویکرد تحلیلی - قرآنی، نسبت میان امر به معروف و نهی از منکر با توسعه فرهنگی را بررسی کرده و نشان می‌دهد که تحقق فرهنگ قرآنی و تمدن اسلامی بدون تحقق این دو اصل ممکن نیست. کتاب نقش امر به معروف و نهی از منکر در تعالی فرهنگی نوشته کریمی (۱۴۰۰) می‌باشد که نویسنده در این کتاب بیان می‌کند، امر به معروف و نهی از منکر از مهم‌ترین آموزه‌های دینی است، که بی‌توجهی به آن بر دیگر گزاره‌های دینی تأثیر مستقیم دارد، و سبب فسق و فجور، از بین رفتن امنیت و پلیدی‌های اجتماعی، از بین رفتن توان و سرمایه انسانی و موجب سقوط و شکست یک ملت می‌گردد. نویسنده در این کتاب به بررسی نقش امر به معروف و نهی از منکر در تعالی فرهنگ خانواده، تعلیم و تربیت، اجتماع، سیاست و اقتصاد از منظر قرآن و روایات پرداخته است، آسیب‌ها و مشکلات موجود را بیان کرده و راهکارهای مناسبی را در هریک از موضوعات ارائه کرده است.

حسینی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای تحت عنوان، نقش امر به معروف و نهی از منکر در پیشرفت فرهنگی جامعه بیان می‌کند، اجرای صحیح و دقیق امر به معروف و نهی از منکر سنگ بنای قوام جامعه اسلامی به شمار می‌رود و ضروری است مورد بررسی و پژوهشی بیشتر قرار گیرد تا نه تنها زوایای مبهم فریضه بر همگان روشن گردد بلکه یافته‌های ارزشمند تحقیقی، دستمایه‌ی مجریان قرار گیرد تا جامعهای به دور از گناه و امن ساخته و همه واجبات الهی برپا گردد و موجبات پیشرفت فرهنگی جامعه فراهم شود. موضوع این مقاله فراتر از صرف نقش ارزشی امر به معروف و نهی از منکر است و به دنبال بررسی رابطه و نسبت آن با توسعه فرهنگی به عنوان یک پدیده‌ی اجتماعی، مفهومی و برنامه‌ریزی شده است. در واقع این مقاله با دیدی تحلیلی، تطبیقی و جامعه‌محور، به بررسی اثر و تعامل این دو فریضه با مسیر توسعه فرهنگی در جامعه می‌پردازد، نه صرفاً تأثیر اخلاقی یا دینی آن‌ها. پیشه‌فرد (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان امر به معروف و نهی از منکر پیشران پیشرفت فرهنگی در دولت اسلامی به این نتیجه رسید که راه رشد هر فردی از روابط سالم و سازنده‌ی اجتماعی درلوی فرضیه امر به معروف و نهی از منکر مهم می‌گذرد. شکی نیست که اسلام تنها دینی است که اساس آیین خود را بسیار صریح و روشن بر پای اجتماع قرار داده است روح اجتماع در جمیع احکام و مقررات قرار دارد. مقاله پیشه‌فرد به نقش امر به معروف و نهی از منکر به عنوان ابزار حاکمیتی در دولت اسلامی برای پیشبرد اهداف فرهنگی می‌پردازد، در حالی که موضوع این مقاله با رویکردی تحلیلی‌تر، به تبیین نسبت مفهومی، اجتماعی و فرهنگی این فریضه‌ها با توسعه فرهنگی می‌پردازد. برخلاف مقاله‌ی پیشه‌فرد که با تأکید بر ساختار دولت اسلامی، به کارکرد حکومتی فریضه‌ی امر به معروف و نهی از منکر در پیشرفت فرهنگی پرداخته است، پژوهش حاضر تلاش می‌کند با رویکردی تحلیلی و تطبیقی، نسبت دوسویه‌ی این فریضه‌ها را با توسعه‌ی فرهنگی به مثابه یکی از ابعاد کلیدی پیشرفت اجتماعی و انسانی، تبیین نماید؛ به گونه‌ای که امکان تحلیل در بسترهای فرهنگی متنوع، فارغ از انحصار حکومتی نیز فراهم شود.

## ۱. مفهوم‌شناسی

### ۱-۱ تعریف لغوی و اصطلاحی امر به معروف

واژه «امر»، در لغت‌نامه دهخدا به معنای فرمان، دستور، کاری که بدان فرمان داده، می‌باشد. (دهخدا، ۱۳۸۵، ۳/ ۱۵۸) همچنین اشاره دارد که «امر» در قرآن و ادبیات عرب گاه به معنای «کار، شأن، و تدبیر» نیز به کار می‌رود (مثلاً در آیه «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ». در لغت‌نامه معین، «امر» (اسم عربی) دستور، فرمان، کار، شأن، حالت می‌باشد که در دستور زبان عربی نوعی از فعل که برای فرمان دادن به کار رود. «معروف» از ریشه‌ی «عَرَفَ» به معنی شناختن است. (اراکي، ۱۳۹۲، ۱۲/۳) معروف، یعنی: شناخته، نیک، پسندیده، کار نیک، ضد منکر. در لغت‌نامه دهخدا چنین آمده در قرآن و احادیث، معروف آن است که عقل و شرع آن را نیک شمارد. در اصطلاح دینی، معروف هر عملی که عقل و شرع آن را پسندد. بنابراین، هر کار یا رفتاری که از دید عقل و شرع نیک و پسندیده باشد معروف نام دارد (مطهری، ۱۳۸۱، ۱۵۸/۱). در لغت‌نامه دهخدا "امر به معروف" به معنی دعوت مردم به نیکی و طاعت خدا و انجام کارهای پسندیده آمده است. در لغت‌نامه ی معین نیز امر به معروف یعنی وارد ساختن دیگران به کار نیک، فرمان دادن به کارهای پسندیده و واجب دینی است. (دهخدا، ۱۳۸۵، ۷۸/۳)

### ۱-۲ تعریف لغوی و اصطلاحی نهی از منکر

واژه نهی (اسم و مصدر) در زبان عربی از ریشه نهی به معنای بازداشتن است. در لغت‌نامه دهخدا به معنای بازداشتن، منع کردن، بازداشت از کار زشت آمده است. در لغت‌نامه دهخدا، منکر از ریشه «انکر» به معنی ناشناخته و ناپسند است. نهی از منکر در فقه و قرآن یعنی بازداشتن از زشتی و گناه می‌باشد همچنین «نهی» جمع «نهیة» به معنی عقل و خرد آمده، چون عقل انسان را از بدی بازمی‌دارد (دهخدا، ۱۳۸۵، ۵۲/۳). لغت‌نامه معین، نهی (اسم عربی) به معنای بازداشتن، منع کردن، جلوگیری از کاری و در دستور زبان عربی نوعی از فعل که برای بازداشتن به کار رود (فعل نهی) به کار برده شده است (معین، ۱۳۷۵، ۵۴/۲). بنابراین امر به معروف به معنای دعوت به خیر، نیکی، عدالت و رفتارهای الهی است و نهی از منکر یعنی بازداشتن از زشتی‌ها، ظلم، تباهی و انحراف می‌باشد.

### ۱-۳ توسعه فرهنگی

توسعه فرهنگی، به رشد هماهنگ ارزش‌ها، باورها، نگرش‌ها و سبک‌های زندگی بر پایه‌ی اصول اخلاقی و عقلانی گفته می‌شود (اشتহারدی، ۱۳۹۶، ۴۲/۱). از نگاه قرآن، توسعه واقعی هنگامی تحقق می‌یابد که انسان در مسیر عبودیت، عقلانیت و عدالت حرکت کند: «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد، ۱۱) این آیه نشان می‌دهد که هرگونه تحول و توسعه، از تحول فرهنگی و درونی انسان آغاز می‌شود. توسعه فرهنگی به معنای رشد و پیشرفت فرهنگ جامعه در جهت ارتقای سطح آگاهی، هنجارهای اخلاقی، و رفتارهای جمعی است که باعث بهبود کیفیت زندگی، افزایش همبستگی اجتماعی و تحکیم بنیان‌های فرهنگی می‌شود. فرهنگی که مبتنی بر ارزش‌های معنوی و اخلاقی باشد، زمینه‌ساز توسعه پایدار در ابعاد مختلف فردی و اجتماعی خواهد بود. (افروغ، ۱۴۰۱، ۲۵/۱)

## ۲- نقش امر به معروف و نهی از منکر در توسعه فرهنگی

### ۱- ایجاد فرهنگ مسئولیت‌پذیری اجتماعی

امر به معروف و نهی از منکر، انسان را از بی‌تفاوتی فرهنگی و اخلاقی بازمی‌دارد. جامعه‌ای که در آن افراد نسبت به رفتارها و ارزش‌های یکدیگر حساس باشند، دارای فرهنگ زنده و پویا خواهد بود. یکی از مهم‌ترین نقش‌های امر به معروف و نهی از منکر در توسعه فرهنگی، تقویت فرهنگ مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. مسئولیت‌پذیری اجتماعی به معنای آگاهی و تعهد هر فرد نسبت به تأثیر رفتارها و کردارهای خود بر جامعه و تلاش برای اصلاح و بهبود شرایط اجتماعی است. در آموزه‌های قرآنی، این مسئولیت‌پذیری به وضوح مطرح شده است. (باهنر، ۱۳۹۴، ۴۱/۱) خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» (سوره مائده، آیه ۲) این آیه بیانگر دعوت به همکاری و کمک به انجام کارهای نیک و جلوگیری از کارهای ناپسند است؛ یعنی هر فرد در جامعه مسئول است که در برابر معروف‌ها حمایت و در مقابل منکرها نهی کند. این حس مسئولیت نسبت به حفظ ارزش‌ها و مقابله با فساد و انحراف، پایه‌ای برای رشد فرهنگ مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. امر به معروف و نهی از منکر باعث می‌شود که افراد جامعه نسبت به رفتارهای خود حساس شده و از سویی نسبت به آسیب‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی بی‌تفاوت نباشند. (حسینی، ۱۴۰۰، ۷۴/۱) در نتیجه، این فرهنگ، مردم را ترغیب می‌کند تا نه تنها به دنبال منافع فردی باشند، بلکه به منافع جمعی و سلامت فرهنگی جامعه نیز بیاندیشند. این مسئولیت‌پذیری اجتماعی، زمینه‌ساز افزایش مشارکت مردم در امور فرهنگی و اجتماعی می‌شود و نقش مؤثری در توسعه فرهنگی دارد، زیرا فرهنگ توسعه یافته فرهنگی، زمانی شکل می‌گیرد که افراد به سهم خود در حفظ و ارتقای فرهنگ جامعه متعهد باشند و این تعهد ناشی از آگاهی دینی و اخلاقی است که با امر به معروف و نهی از منکر تقویت می‌شود. (اراکي، ۱۳۹۲، ۴۰/۳)

### ۲- اصلاح هنجارهای فرهنگی

یکی از مؤلفه‌های اساسی توسعه فرهنگی، اصلاح و ارتقای هنجارهای فرهنگی است که به واسطه امر به معروف و نهی از منکر به طور مؤثری تحقق می‌یابد. هنجارهای فرهنگی، قواعد و استانداردهایی هستند که رفتارهای قابل قبول و غیرقابل قبول را در جامعه تعیین می‌کنند و سلامت فرهنگی جامعه وابسته به حفظ و تقویت این هنجارهاست. در آموزه‌های قرآنی، نهی از منکر به معنای مقابله با رفتارها و عقاید ناپسند، ناهنجار و مخل نظم اجتماعی است. (ایازی، ۱۳۹۹، ۳۰/۲) خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (سوره آل عمران، آیه ۱۰۴) این آیه نشان می‌دهد که اصلاح هنجارهای فرهنگی از طریق دعوت به خوبی‌ها و بازداشتن از بدی‌ها، به عنوان یکی از عوامل اصلی نجات و رستگاری در جامعه مطرح شده است. امر به معروف و نهی از منکر باعث می‌شود رفتارهای ناپسند و زیان‌آور که با ارزش‌های دینی و اخلاقی در تضاد هستند، شناسایی و به تدریج کاهش یابند. (طباطبایی، ۱۳۸۶، ۹۸/۵) این روند اصلاحی نه تنها موجب ارتقای سطح کیفی فرهنگ می‌شود بلکه هویت فرهنگی جامعه را نیز حفظ و تقویت می‌کند. از سوی دیگر، اجرای صحیح و معقولانه امر به معروف و نهی از منکر، اعتماد اجتماعی را حفظ کرده و مانع از ایجاد حساسیت‌های منفی یا مقاومت فرهنگی می‌شود. (حسینی، ۱۴۰۰، ۳۲/۱) به این ترتیب، اصلاح هنجارهای فرهنگی به عنوان یکی از مهم‌ترین

دستاوردهای امر به معروف و نهی از منکر، در جهت شکل‌گیری جامعه‌ای سالم، با ارزش‌ها و رفتارهای متعالی تأثیرگذار است. یکی از اهداف توسعه فرهنگی، اصلاح و بازسازی هنجارهای اجتماعی بر اساس ارزش‌های اصیل است. امر به معروف، ابزار اصلاح این هنجارها و نهی از منکر، عامل جلوگیری از بازتولید فرهنگ‌های منحرف است. (افروغ، ۱۴۰۱، ۳۲/۱)

### ۳- ترویج ارزش‌های قرآنی و اخلاقی

امر به معروف و نهی از منکر از مهم‌ترین ابزارهای ترویج و نهادینه‌سازی ارزش‌های قرآنی و اخلاقی در جامعه به شمار می‌آید. این فریضه دینی، علاوه بر جنبه فردی، نقش اجتماعی و تربیتی بسیار مهمی دارد که به وسیله آن، رفتارهای فردی و جمعی بر اساس اصول و مبانی اخلاقی اسلام سامان می‌یابد (باهر، ۱۳۹۴، ۱/۱۳۹۴). در قرآن کریم، این وظیفه اجتماعی به‌صراحت بیان شده است: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ» (سوره آل عمران، آیه ۱۱۰) این آیه به‌وضوح نشان می‌دهد که بهترین امت‌ها، امت‌هایی هستند که علاوه بر ایمان به خدا، مردم را به نیکی‌ها دعوت کرده و از بدی‌ها باز می‌دارند. در واقع، امر به معروف و نهی از منکر، عامل ترویج و تضمین استمرار ارزش‌های الهی و اخلاقی در جامعه است. یکی از آثار نقش عملی در ترویج ارزش‌ها، شامل تقویت رفتارهای نیک و پسندیده می‌باشد. با تشویق به معروف‌ها، رفتارهایی مانند صداقت، امانت‌داری، انصاف، مهربانی، احترام به حقوق دیگران و همکاری اجتماعی به‌صورت عمومی گسترش می‌یابد. (صدوق، ۱۳۸۵، ۴۱/۱) مورد دیگر، کاهش انحرافات اخلاقی، نهی از منکر باعث می‌شود رفتارهای ناپسند مثل دروغ، ظلم، خیانت، ظلم، تبعیض، فساد و بی‌اخلاقی در جامعه کاهش یابد یا به حداقل برسد. نهادینه شدن فرهنگ اخلاقی، وقتی مردم به صورت مداوم نسبت به رفتارهای خود و دیگران حساسیت داشته باشند و در برابر بی‌اخلاقی‌ها بی‌تفاوت نباشند، ارزش‌های اخلاقی به بخشی از هویت فرهنگی جامعه تبدیل می‌شود. پیشگیری از فروپاشی فرهنگی نیز، بی‌توجهی به معروف و منکر، می‌تواند زمینه‌ساز فساد و انحراف فرهنگی شود. امر به معروف و نهی از منکر، مانع از شکل‌گیری و گسترش این آسیب‌ها شده و انسجام فرهنگی را حفظ می‌کند. این فریضه، حس مسئولیت فرد نسبت به جامعه و دیگران را بیدار می‌کند و سبب می‌شود افراد، خود را جزئی از نظام ارزشی جمعی ببینند. این امر به توسعه فرهنگی که مبتنی بر همبستگی و ارزش‌های مشترک است، کمک شایانی می‌کند. در مجموع، امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان یک «نهاد فرهنگی» عمل می‌کند که ارزش‌های قرآنی و اخلاقی را حفظ، توسعه و ترویج می‌دهد و بدین‌وسیله زمینه‌ساز یک فرهنگ سالم، پویا و متعالی است. (حسینی، ۱۴۰۰، ۳۶/۱)

### ۴- تحقق سرمایه فرهنگی و اجتماعی

در جامعه‌ای که افراد بر اساس معیارهای الهی یکدیگر را به نیکی دعوت می‌کنند، اعتماد عمومی و انسجام اجتماعی افزایش یافته و سرمایه فرهنگی گسترش می‌یابد. این همان زیربنای توسعه فرهنگی در منطق اسلام است. سرمایه فرهنگی و اجتماعی یکی از مهم‌ترین عوامل توسعه پایدار در هر جامعه‌ای است. (رضایی، ۱۳۹۷، ۱۲/۳) سرمایه فرهنگی به ارزش‌ها، باورها، دانش‌ها و رفتارهای فرهنگی گفته می‌شود که به جامعه هویت، انسجام و توانمندی می‌بخشد. سرمایه اجتماعی نیز به شبکه‌های ارتباطی، اعتماد متقابل و همکاری میان افراد و گروه‌های اجتماعی اطلاق می‌شود. امر به معروف و نهی از منکر نقش کلیدی در تقویت

### ۳- آثار قرآنی توسعه فرهنگی مبتنی بر امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر، این دو فریضه الهی نه تنها کارکردی اخلاقی و دینی دارند، بلکه نقش زیربنایی در پیشرفت فرهنگی، انسجام اجتماعی و سلامت تمدنی جوامع ایفا می کنند. در قرآن کریم، آثار متعددی برای این فریضه ذکر شده که در ادامه، مهم ترین آن ها را همراه با آیات مربوطه اشاره می شود.

#### ۱- رستگاری و سعادت جمعی

از نگاه قرآن، جامعه ای که امر به معروف و نهی از منکر را جدی بگیرد، به رستگاری و نجات دست می یابد. این رستگاری، هم در دنیا و هم در آخرت، نتیجه رشد فرهنگی و اخلاقی جامعه است. امر به معروف و نهی از منکر، علاوه بر اصلاح فردی، باعث رستگاری و سعادت جمعی نیز می شود. جامعه ای که اعضایش به صورت فعال در حفظ ارزش های دینی و اخلاقی تلاش کنند، از آرامش، امنیت و پیشرفت برخوردار خواهد بود. این سعادت نه تنها در زندگی دنیوی بلکه در آخرت نیز تضمین می شود. (مرادی، ۱۳۹۹) پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله وسلم) فرمودند: «الدِّينُ النَّصِيحَةُ؛ قُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ: لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَيِّمَةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ». «دین، نصیحت است؛ گفتیم: برای کی؟ فرمود: برای خدا، برای کتاب خدا، برای رسول خدا، برای امامان مسلمان و برای عموم مسلمانان». (مجلسی، ۱۴۰۴ ه. ق، ۱/۱۲۹) این حدیث نشان می دهد که نصیحت (که یکی از مهم ترین مصادیق امر به معروف و نهی از منکر است) وظیفه ای عمومی و فراگیر است که همه افراد جامعه را شامل می شود. با انجام این مسئولیت، جامعه به سمت رشد و رستگاری هدایت می شود و سعادت جمعی شکل می گیرد. نصیحت و تذکر به یکدیگر باعث اصلاح اشتباهات و حفظ ارزش ها می شود و این فرآیند، سلامت فرهنگی، اجتماعی و معنوی جامعه را تضمین می کند. (باهنر، ۱۳۹۴، ۱/۱۵۹)

#### ۲- افزایش عقلانیت جمعی

یکی از آثار مهم امر به معروف و نهی از منکر در توسعه فرهنگی، افزایش عقلانیت جمعی در جامعه است. این فریضه نه تنها رفتارها را اصلاح می کند، بلکه به تقویت تفکر انتقادی، مسئولیت پذیری، گفت و گو، و نقد سازنده میان مردم منجر می شود. عقلانیت جمعی یعنی جامعه ای که بر اساس فکر، خرد، تحلیل و مشارکت آگاهانه عمل می کند، نه بر اساس تعصب، تقلید کور یا بی تفاوتی. (خاتمی، ۱۳۹۹، ۸۵/۱) قرآن در این باره می فرماید: «فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ، لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ» (سوره غاشیه، آیه ۲۱-۲۲) «پس تذکر بده، که تو فقط تذکر دهنده ای؛ تو بر آنان سلطه گر نیستی». این آیه بیانگر این است که روش اصلاح اجتماعی در اسلام، بر اساس تذکر، گفت و گو و یادآوری است؛ نه اجبار و تحمیل. این روش، عقل انسان ها را فعال می کند و بستر رشد فکری و فرهنگی را فراهم می سازد. (طباطبایی، ۱۳۸۵، ۵/۵۴) بنابراین، امر به معروف و نهی از منکر، وقتی با روش های حکیمانه و اخلاقی انجام شود، جامعه را به سمت عقلانیت، نقد منطقی و اصلاح آگاهانه سوق می دهد. در چنین جامعه ای مردم یاد می گیرند مسئولیت پذیر باشند. افکار و رفتارهای غلط به جای تعصب، با گفتگو و استدلال به چالش کشیده می شوند. اصلاح اجتماعی از مسیر عقلانیت و نه احساسات کور تحقق می یابد. (نورانی، ۱۴۰۳) این فضای فکری و انتقادی، موتور

محرکه‌ای برای توسعه فرهنگی و پویایی اجتماعی است. حدیث مرتبط از امام علی (علیه السلام) در این باره چنین آمده است، "رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الْإِيمَانِ بِاللَّهِ، حُسْنُ الْمُدَارَاةِ لِلنَّاسِ" (نهج البلاغه، حکمت ۳) «سرآمد عقل، پس از ایمان به خدا، نیکو رفتار کردن با مردم است. امر به معروف و نهی از منکر، وقتی با عقل، مدارا و احترام انجام شود، هم انسان‌ها را رشد می‌دهد و هم روابط اجتماعی را سالم و مبتنی بر منطق می‌سازد. چنین رفتاری، عقلانیت جمعی را تقویت می‌کند. (کریمی، ۱۴۰۰، ۳۶/۱)

### ۳- تقویت عدالت فرهنگی

عدالت فرهنگی به معنای توزیع برابر فرصت‌ها برای رشد فرهنگی، حفظ کرامت انسانی، دسترسی عادلانه به منابع آموزشی، دینی و اخلاقی، و جلوگیری از تحمیل فرهنگ نادرست یا سلطه‌گرانه در جامعه است. امر به معروف و نهی از منکر، با اصلاح رفتارها، نهادهای سازش‌های اخلاقی، و نظارت اجتماعی، بستری فراهم می‌کند تا عدالت فرهنگی در جامعه شکل بگیرد و همه اقشار بتوانند در فضای سالم، عادلانه و اخلاق‌مدار رشد کنند. (رجبی، ۱۳۹۹) قرآن می‌فرماید: "الَّذِينَ إِن مَّكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ، وَآتَوُا الزَّكَاةَ، وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ، وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ ۗ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ" (سوره حج، آیه ۴۱) خداوند در این آیه ویژگی‌های جامعه صالح و حکومت الهی را بیان می‌کند؛ یکی از مهم‌ترین ویژگی‌ها، امر به معروف و نهی از منکر است. این امر به عنوان ابزاری برای تحقق عدالت در همه ابعاد، از جمله عدالت فرهنگی، مطرح شده است. در چنین جامعه‌ای، افراد تحت سیطره فرهنگ‌های تحمیلی، انحرافی و منحرف‌کننده قرار نمی‌گیرند. از امام علی (علیه السلام) نقل شده است: "إِنَّ أَعْظَمَ النَّاسِ قَدْرًا مَنْ لَا يَرَى أَنَّ الدِّينَ لَهُ قَدْرًا، وَأَفْضَلَ النَّاسِ عَدْلًا مَنْ أَنْصَفَ عَنْ قُدْرَةِ" (نهج البلاغه، حکمت ۴۳۹) «بزرگ‌ترین مردم از نظر مقام، کسی است که برای دنیا ارزشی قائل نیست و بهترین مردم در عدالت، کسی است که هنگام توانایی، به انصاف رفتار کند.» عدالت در رفتار و گفتار، مخصوصاً زمانی که فرد یا گروهی قدرت فرهنگی یا اجتماعی دارند، نشانه کمال فرهنگی است. امر به معروف و نهی از منکر، در چنین فضایی باعث جلوگیری از تبعیض، سانسور، تحمیل سلیقه‌ها و نابرابری فرهنگی می‌شود (میرزاهدی، ۱۴۰۰). بنابراین، امر به معروف و نهی از منکر نه تنها یک وظیفه فردی یا اخلاقی است، بلکه یک ابزار بنیادین برای تحقق عدالت فرهنگی در سطح جامعه به شمار می‌آید. با اجرای درست این فریضه، می‌توان به جامعه‌ای رسید که در آن همه صداها شنیده می‌شوند، ارزش‌ها پاس داشته می‌شوند و رشد فرهنگی در فضایی سالم، عادلانه و اخلاق‌مدار تحقق می‌یابد. (اشتهدادی، ۱۳۹۶، ۲۵/۱)

### ۴- احیای روح نقدپذیری و اصلاح‌پذیری در جامعه

امر به معروف و نهی از منکر، تمرینی اجتماعی برای یادگیری فرهنگ گفت‌وگو، پذیرش نقد و اصلاح مستمر است. این فریضه در بستر قرآنی، به دور از تحقیر و خشونت، راه را برای فرهنگ گفت‌وگوی تمدن‌ها و اصلاح نرم باز می‌کند. (افروغ، ۱۴۰۱، ۵۴/۱) قرآن می‌فرماید: "قَبِّشِرْ عِبَادِ، الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ، فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ... (زمر، ۱۷-۱۸) «بشارت ده به بندگان که سخن را می‌شنوند و بهترین آن را انتخاب می‌کنند...» امر به معروف و نهی از منکر، در اصل یک فرهنگ اصلاح و مراقبت جمعی است. اگر این دو فریضه به درستی انجام شوند، جامعه را به سمت فضایی سوق می‌دهند که در آن، مردم به نقد سالم و محترمانه عادت می‌کنند، حاکمان و مسئولان در برابر مردم پاسخگو می‌مانند، فضای بسته و تک‌صدایی فرهنگی

جای خود را به گفتمان عقلانی و آزاد می‌دهد و افراد می‌پذیرند که اشتباهاتشان اصلاح شود، نه اینکه به دفاع کورکورانه از آن پردازند. (رضایی، ۱۳۹۷، ۹۸/۳)

## نتیجه گیری

امر به معروف و نهی از منکر یکی از اصول اساسی دین اسلام و از مهم‌ترین دستورات قرآن کریم است که نقش بسیار مهمی در اصلاح فردی و اجتماعی دارد. این فریضه دینی نه تنها به حفظ ارزش‌های اخلاقی و دینی می‌پردازد، بلکه به عنوان یک عامل تأثیرگذار در توسعه فرهنگی جوامع اسلامی شناخته می‌شود. توسعه فرهنگی، فرایندی است که در آن جامعه به سمت تعالی ارزش‌های انسانی، رشد آگاهی‌های فرهنگی، و افزایش تعاملات مثبت حرکت می‌کند. این مقاله با رویکرد قرآنی به بررسی نسبت امر به معروف و نهی از منکر با توسعه فرهنگی می‌پردازد و جایگاه این فریضه دینی را در شکل‌دهی فرهنگ سالم و پویا تحلیل می‌کند. امر به معروف و نهی از منکر نه تنها وظیفه‌ای فردی یا شعاری دینی نیست، بلکه سازوکار بنیادین توسعه فرهنگی در اندیشه قرآنی است. این دو اصل، فرهنگ دینی را از سطح باور به سطح رفتار ارتقا می‌دهند و از طریق اصلاح ارزش‌ها، تقویت اخلاق، و ایجاد همبستگی اجتماعی، مسیر رشد فرهنگی جامعه را هموار می‌سازند. بنابراین، برای تحقق توسعه فرهنگی در جوامع اسلامی، احیای عالمانه، عقلانی و نظام‌مند فریضه‌ی امر به معروف و نهی از منکر ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. امر به معروف و نهی از منکر، به عنوان دو رکن اساسی و فطری در فرهنگ اسلامی، نه تنها یک وظیفه دینی بلکه یک ابزار کارآمد فرهنگی-اجتماعی برای اصلاح، ارتقاء و حفظ سلامت فرهنگی جامعه است. این فریضه‌ها، از یک سو با تأکید بر ارزش‌های اخلاقی، هنجاری و دینی، به تثبیت پایه‌های فرهنگی و هویتی جامعه کمک می‌کنند و از سوی دیگر، نقش فعال و تأثیرگذاری در فرآیندهای توسعه فرهنگی ایفا می‌کنند. در بستر توسعه فرهنگی، که مفهوم آن فراتر از پیشرفت صرف مادی است و شامل تحول در نگرش‌ها، باورها، سبک زندگی، مشارکت اجتماعی و شکل‌گیری هویت فرهنگی می‌باشد، امر به معروف و نهی از منکر می‌تواند به عنوان یک عامل پیشران فرهنگی نقش ایفا کند. این رابطه به صورت دوسویه و تعاملی است؛ یعنی توسعه فرهنگی بر نحوه فهم، پذیرش و اجرای امر به معروف و نهی از منکر اثرگذار است و در مقابل، اجرای صحیح و معقول این فریضه‌ها زمینه را برای توسعه فرهنگی فراهم می‌آورد.

## فهرست منابع و مآخذ

### \*قرآن کریم

### \*نهج البلاغه

- ۱) ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۰۸ ه.ق). من لا یحضره الفقیه. ترجمه و تحقیق: علی اکبر غفاری. قم: دفتر انتشارات اسلامی. جلد ۲، چاپ ۳
- ۲) اراکی، محمد تقی. (۱۳۹۲). امر به معروف و نهی از منکر؛ ریشه‌ها و راهکارها. قم: پژوهشگاه فرهنگ و معارف اسلامی. جلد ۳، چاپ ۲

- ۳) اشتهاوردی، علی. (۱۳۹۶). نقش امر به معروف و نهی از منکر در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی. تهران: انتشارات امیرکبیر. جلد ۲، چاپ ۱
- ۴) افروغ، عماد. (۱۴۰۱). عدالت فرهنگی و نسبت آن با توسعه فرهنگی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. جلد ۱، چاپ ۲
- ۵) ایازی، سیدحسین. (۱۳۹۹). تأملی در امر به معروف و نهی از منکر در قرآن. تهران: انتشارات نگاه معاصر. جلد ۲، چاپ ۱
- ۶) باهنر، محمدرضا. (۱۳۹۴). وظایف اجتماعی مسلمانان از منظر قرآن و سنت. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی. جلد ۲، چاپ ۱
- ۷) دهخدا، علی اکبر، (۱۳۸۵ش)، فرهنگ متوسط، تهران: انتشارات مؤسسه لغت نامه دهخدا، جلد ۳
- ۸) حسینی شاهرودی، مهدی. (۱۴۰۰). امر به معروف و نهی از منکر در حکومت اسلامی. قم: پژوهشگاه علوم و معارف اسلامی. جلد ۱، چاپ ۱.
- ۹) خاتمی، محمد. (۱۳۹۹). نظریه توسعه فرهنگی و هویت دینی. تهران: نشر طرح نو. جلد ۱، چاپ ۱
- ۱۰) خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۸۰). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی. جلد ۲، چاپ ۲
- ۱۱) رضایی اصفهانی، ناصر. (۱۳۹۷). تفسیر موضوعی قرآن کریم. قم: مؤسسه معارف اسلامی امام رضا (ع). جلد ۲، چاپ ۱
- ۱۲) کریمی، نفیسه (۱۴۰۰). نقش امر به معروف و نهی از منکر در تعالی فرهنگی، مرکز نشرهاجر، جلد ۱، چاپ ۲
- ۱۳) سبجانی، جعفر. (۱۳۹۸). اندیشه اسلامی ۲. قم: مؤسسه امام صادق (ع). جلد ۱، چاپ ۱
- ۱۴) صدوق، محمد بن علی. (۱۳۸۵). عیون اخبار الرضا. قم: نشر جهان. جلد ۱، چاپ ۴
- ۱۵) طباطبایی، سید محمدحسین. (۱۳۸۶). تفسیر المیزان (جلدهای ۲ تا ۵). ترجمه موسوی همدانی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ۱۶) قرائتی، محسن. (۱۳۸۶). تفسیر نور: بررسی موضوعی و تربیتی قرآن. قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن. جلد ۲، چاپ ۱
- ۱۷) نوری، محدث، میرزا حسین، ۱۴۰۸ه.ق، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، بیروت، مؤسسه آل البیت، چاپ اول، جلد ۲
- ۱۸) مطهری، مرتضی. (۱۳۸۶). آزادی، عدالت و توسعه فرهنگی در اندیشه اسلامی. تهران: صدرا. جلد ۱، چاپ ۱
- ۱۹) معین، محمد، ۱۳۷۵، فرهنگ معین، انتشارات محمدی، جلد دوم، چاپ ۴
- ۲۰) مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۴ق)، بحار الانوار، بیروت: انتشارات مؤسسه الوفاء، جلد ۲

### فهرست مقالات

- ۱) رجبی، علی. (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی امر به معروف و نهی از منکر. رشد آموزش معارف اسلامی، ۸۱، صفحات ۲۰-۱۴ دفتر انتشارات و فناوری آموزشی
- ۲) زمانی، مصطفی (۱۳۹۲). بررسی ضرورت امر به معروف و نهی از منکر در پایداری و ارتقای اخلاق اجتماعی. مطالعات راهبردی بسیج، ۵۹، صفحات ۳۰-۳۲
- ۳) میرزاهدی، رضا (۱۴۰۰). امر به معروف و نهی از منکر در حوزه حجاب، چالش‌ها و راهکارها (مطالعه موردی دانشگاه اصفهان). پایان‌نامه، دانشگاه اصفهان.
- ۴) پوررحمتی، سیدمرتضی، (۱۳۹۹). تحقیق مقاله امر به معروف و نهی از منکر. (مقاله تحقیقاتی)، مجله عترت، شماره ۱۴، چاپ سوم. صفحات ۱۰-۱۲

- ۵) مرادی، زهرا (۱۳۹۹) آسیب‌شناسی زمینه‌های ترک امر به معروف و نهی از منکر از منظر امام رضا (ع). مجله همیار. مجله اینترنتی همیار، شماره ۲۱، صفحات ۳۰-۳۲
- ۶) نورانی، محمد (۱۴۰۳) تبیین نقش امر به معروف و نهی از منکر در مدیریت سبک زندگی اسلامی، مجله: مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، شماره ۳۲ رتبه: ب (۲۴ صفحه - از ۵۰ تا ۷۳)